

Ηλεκτρονικά Περιοδικά και Υπηρεσίες Διαδανεισμού: Αντίπαλοι ή Συνεργάτες;

Παπαδάτου Φιερούλα, Φραντζή Μαρία

Βιβλιοθήκη & Υπηρεσία Πληροφόρησης, Πανεπιστήμιο Πατρών

1. Εισαγωγή

Οι ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό αντιμετωπίζουν εδώ και χρόνια προβλήματα στην ανάπτυξη των συλλογών τους, ιδιαίτερα των περιοδικών εκδόσεων. Τα προβλήματα αυτά σχετίζονται κυρίως με περιορισμούς σε φυσικό χώρο και σε προϋπολογισμό. Ιδιαίτερα οι περικοπές των προϋπολογισμών στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του '80 είχαν οδηγήσει ορισμένες βιβλιοθήκες σε δυσχερή θέση ως προς την αποστολή που καλούνται να εκτελέσουν, τη στήριξη δηλαδή του εκπαιδευτικού, διδακτικού και ερευνητικού έργου που επιτελείται στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Εκείνη τη χρονική περίοδο έκαναν την εμφάνισή τους οι υπηρεσίες Διαδανεισμού, οι οποίες αποτελούσαν ικανοποιητική λύση στο πρόβλημα κάλυψης των ελλειπών συλλογών που αντιμετώπιζαν οι βιβλιοθήκες. Μερικά χρόνια αργότερα, η εμφάνιση και η ραγδαία αύξηση του αριθμού των ηλεκτρονικών περιοδικών, στα οποία τα ακαδημαϊκά ιδρύματα μέσω συνεργατικών σχημάτων και κοινοπραξιών απέκτησαν πρόσβαση, έδωσαν ακόμα μία λύση στο πρόβλημα αυτό. Μετά περίπου μία δεκαετία και πλέον συνύπαρξης και συνεργασίας των δύο αυτών υπηρεσιών στις Ακαδημαϊκές Βιβλιοθήκες, πολλοί έχουν αρχίσει να αναφέρονται στην πιθανότητα επίδρασης των ηλεκτρονικών περιοδικών στις υπηρεσίες Διαδανεισμού. Με αυτήν την έρευνα θα προσπαθήσουμε να διαπιστώσουμε αν όντως μπορεί να παρατηρηθεί αυτή η επίδραση στη Βιβλιοθήκη & Υπηρεσία Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου Πατρών.

Είναι απαραίτητο, στην αρχή της εργασίας να γίνει μια διευκρίνιση όσον αφορά τον όρο «Διαδανεισμός». Σύμφωνα με τον «Interlibrary Loan Code for the United States» της ALA πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία μια βιβλιοθήκη ζητά υλικό από ή προμηθεύει υλικό σε μια άλλη βιβλιοθήκη, ενώ σε σχετική ιστοσελίδα της IFLA αναφέρονται τα εξής: “Interlending is the process whereby one library obtains from another specified library material requested by its users and not available from its own stock. The requested material may be sent as a temporary loan

or a substitute copy may be supplied instead” (<http://www.ifla.org/VI/2/p3/model.htm>). Διεθνώς αναφέρονται και χρησιμοποιούνται οι όροι interlibrary loan, interlending, document delivery και document supply. Δεν υπάρχει επίσημη διάκριση και σαφείς ορισμοί για τους παραπάνω όρους αλλά είναι κοινά αποδεκτή η χρήση του όρου interlibrary loan για δανεισμό επιστρέψιμου (returnable) υλικού, όπως μονογραφίες, μικροφόρμες, κ.α. μεταξύ δύο βιβλιοθηκών, ενώ οι όροι document delivery και document supply χρησιμοποιούνται για την προμήθεια μη επιστρέψιμου (non returnable) υλικού, συνήθως φωτοτυπία, σε μια βιβλιοθήκη ή σε τελικό χρήστη, σύμφωνα με τον P. Erlandsen, Chair of IFLA Document Delivery and Resource Sharing Section¹.

Στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιείται ο όρος Διαδανεισμός με την έννοια του document delivery, καθώς στην Ελλάδα δεν έχουν δημιουργηθεί ανάλογοι όροι, αν και η φράση «προμήθεια ή αποστολή άρθρων» που χρησιμοποιείται συχνά μεταξύ των βιβλιοθηκών στις καθημερινές τους συναλλαγές να ανταποκρίνεται ακριβώς στον όρο document delivery.

2. Πρόσφατες έρευνες

2.1. Παρατηρείται μείωση στις αιτήσεις Διαδανεισμού...

Ήδη από το 1999 ο David Solar είχε διακρίνει την πιθανότητα χρήσης των ηλεκτρονικών περιοδικών πλήρους κειμένου ως υποκατάστατο της παραδοσιακής υπηρεσίας Διαδανεισμού. Παρά το ότι σε μία τυπική ακαδημαϊκή βιβλιοθήκη δεν υπήρχε τότε ακόμα ικανός αριθμός περιοδικών διαθέσιμων σε ηλεκτρονική μορφή, είχε ήδη φανεί μία μείωση στον όγκο των αιτήσεων Διαδανεισμού (Solar, 1999). Τα τελευταία χρόνια, σύμφωνα με τις περισσότερες έρευνες που έχουν γίνει σε αρκετές ακαδημαϊκές, ερευνητικές και άλλες βιβλιοθήκες έχει διαπιστωθεί βαθμιαία πτώση στις αιτήσεις των χρηστών για Διαδανεισμό.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία από το British Library Document Supply Centre, διαπιστώθηκε μείωση 18% στα αιτήματα Διαδανεισμού την περίοδο 2000-2002 (Kidd 2003). Μείωση παρατηρήθηκε και στις βιβλιοθήκες του St George’s Hospital (Robertson 2003) και του Πανεπιστημίου Glasgow στην Αγγλία (Kidd 2003). Η ακαδημαϊκή κοινότητα της Μ. Βρετανίας είδε το Διαδανεισμό να σημειώνει τη μεγαλύτερη κίνηση το 1998-1999 και μετά να μειώνεται σταδιακά. Αυτή η πτώση συνέπεσε με τη δραματική αύξηση στις συνδρομές των ηλεκτρονικών περιοδικών (big deals). Ανάλογη έρευνα στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Cagliari της Ιταλίας παρουσίασε μείωση περίπου 25% στις αιτήσεις για παραγγελία άρθρων την περίοδο 2002-2003 (Spina και Orru

¹ Στην εργασία χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από την έρευνα που διεξήχθη στη ΒΥΠ το 2005 σε μέλη ΔΕΠ, μεταπτυχιακούς και προπτυχιακούς φοιτητές. Η διάκριση των όρων του Διαδανεισμού, αν και ανεπίσημη, οφείλεται σε προσωπική επικοινωνία που πραγματοποιήθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου με τον κ. Erlandsen Poul, Chair of IFLA Document Delivery and Resource Sharing Section.

2004). Γενικότερα, στατιστικά στοιχεία από ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες στην Ισπανία την περίοδο 2000-2003 παρουσίασαν 17% μείωση στις παραγγελίες, ενώ στις ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες στη Γαλλία αναφέρθηκε μείωση κατά 27,37% την περίοδο 2000-2002 (Echeverria και Barredo 2005). Μεγάλα κέντρα προμήθειας άρθρων όπως το CISTI στον Καναδά και το INIST στη Γαλλία ανέφεραν πτώση στις παραγγελίες Διαδανεισμού (Jackson 2004). Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού και συγκεκριμένα στις Η.Π.Α. οι 26 μεγαλύτερες βιβλιοθήκες στο Illinois σημείωσαν μείωση 26% στα αιτήματα Διαδανεισμού την περίοδο 1999-2003, μια πολύ μεγαλύτερη μείωση απ' ό,τι αρχικά αναμενόταν, καθώς είχε προβλεφθεί ότι τα αιτήματα θα μειώνονταν μόνο κατά 10% περίπου (Wiley και Chrzastowski 2005). Ως έτος αφετηρίας για την πτωτική τάση στις παραγγελίες Διαδανεισμού αναφέρεται το 2000-2001 για αρκετές βιβλιοθήκες του εξωτερικού αλλά και για τη Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου Πατρών.

2.2. ... ή αύξηση;

Βέβαια, υπάρχει και η άλλη πλευρά του νομίσματος. Έρευνα της ARL (Case 2004), στην οποία συμμετείχαν 72 βιβλιοθήκες της Βόρειας Αμερικής κατέγραψε αύξηση 2,9% στα αιτήματα Διαδανεισμού την περίοδο 2001-2003 (Echeverria και Barredo 2005). Το παράδοξο είναι ότι σύμφωνα με μια άλλη έρευνα την ίδια περίοδο σε βιβλιοθήκες της ARL αναφέρθηκε πρόσβαση σε μεγάλο αριθμό περιοδικών (Wiley και Chrzastowski 2005). Το 2004 οι δαπάνες για ηλεκτρονικά περιοδικά στις βιβλιοθήκες-μέλη της ARL είχαν αυξηθεί κατά 712% από το 1994-1995 (Case 2004). Φαίνεται δηλαδή ότι παρά τις προσπάθειες των βιβλιοθηκών ν' αυξήσουν την πρόσβαση σε ηλεκτρονική πληροφορία, σε πολλές περιπτώσεις δε μπορούν να συμβαδίσουν με τις απαιτήσεις των χρηστών σε τοπικό επίπεδο.

Άλλη έρευνα που έλαβε χώρα το 2004 στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Nevada ανέφερε αύξηση 31% στα αιτήματα Διαδανεισμού την τελευταία χρονιά της έρευνας παρά την πρόσβαση σε μεγάλο αριθμό ηλεκτρονικών περιοδικών (Wiley και Chrzastowski 2005). Οι συγγραφείς αποδίδουν αυτή την αύξηση στη μείωση των τιμών στο Διαδανεισμό, στην αύξηση του αριθμού των φοιτητών και στην αύξηση των επιχορηγήσεων για έρευνα στο πανεπιστήμιο. Παρόμοιο δείγμα ανοδικής τάσης στο Διαδανεισμό εντοπίστηκε και στην Ευρώπη. Συγκεκριμένα στην ιατρική βιβλιοθήκη του νοσοκομείου Mostoles στην Ισπανία, οι παραγγελίες στην υπηρεσία Διαδανεισμού αυξήθηκαν κατά 40% το χρονικό διάστημα 2001-2004, ενώ την ίδια περίοδο αυξήθηκαν και οι τίτλοι περιοδικών κατά 80% (San Jose και Pacios 2005).

2.3. Συμπεράσματα

Ο βασικότερος, αν όχι ο μοναδικός παράγοντας που συντέλεσε στη μείωση του Διαδανεισμού τα προηγούμενα χρόνια αλλά και σήμερα είναι η χωρίς περιορισμούς και κόστος πρόσβαση σε ηλεκτρονικές πηγές και ειδικότερα σε άρθρα και εργασίες που διατίθενται ελεύθερα στο Διαδίκτυο, είτε πρόκειται για ηλεκτρονικά περιοδικά που προμηθεύεται η βιβλιοθήκη για λογαριασμό των

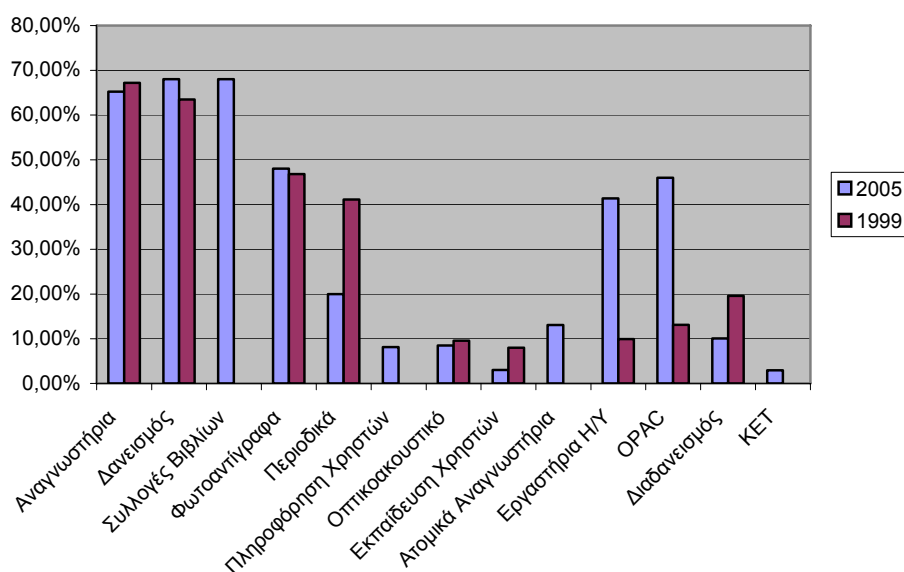
χρηστών της, είτε για περιοδικά ελεύθερης πρόσβασης (open access journals), είτε για ακαδημαϊκά αποθετήρια (institutional repositories).

Οι λόγοι που συντέιναν στην αύξηση των αιτήσεων Διαδανεισμού ποικίλλουν. Ένας από αυτούς είναι η ταχύτητα εξυπηρέτησης των χρηστών στην υπηρεσία Διαδανεισμού, η οποία παρέχει το τεκμήριο στο χρήστη ακόμα και την ίδια μέρα. Επιπλέον, αρκετές βιβλιοθήκες δε διαθέτουν ενημερωμένες εγγραφές των τίτλων τους στον online κατάλογο, γεγονός που αναγκάζει το χρήστη να στραφεί στο Διαδανεισμό. Άλλος λόγος είναι η «κακή» στρατηγική των βιβλιοθηκών, οι οποίες στα πλαίσια των μεγάλων συμφωνιών με τις κοινοπραξίες, αγοράζουν πακέτα περιοδικών ή βάσεων δεδομένων όπου συχνά παρατηρούνται επικαλύψεις στους τίτλους. Η βασική συλλογή της βιβλιοθήκης που υπάρχει εκτός των συμφωνιών των κοινοπραξιών δεν εκτιμάται και δίνεται προτεραιότητα στην πρόσβαση και λιγότερη σημασία στο περιεχόμενο. Τέλος, με την ανάπτυξη του διαδικτύου, οι χρήστες εντοπίζουν πολλές παραπομπές μέσω μηχανών αναζήτησης (π.χ. Google Scholar) ή σε μεγάλες βάσεις δεδομένων (Jackson 2004).

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η κατάσταση είναι ακόμα ρευστή και τίποτα δε μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο, καθώς ο αντίκτυπος από τη χρήση των ηλεκτρονικών περιοδικών είναι τελικά διαφορετικός σε κάθε βιβλιοθήκη.

3. Ο Διαδανεισμός στη Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου Πατρών

Το Πανεπιστήμιο Πατρών είναι το τρίτο Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα της Χώρας από απόψεως αριθμού φοιτητών, διδακτικού και λοιπού προσωπικού και ακαδημαϊκών Τμημάτων και ένα δυναμικά αναπτυσσόμενο κέντρο διδασκαλίας και έρευνας. Περιλαμβάνει τέσσερις Σχολές και δύο ανεξάρτητα Τμήματα στα οποία δραστηριοποιούνται περίπου 750 μέλη ΔΕΠ, 20.000 φοιτητές και 2.500 μεταπτυχιακοί και διδάκτορες. Η υπηρεσία Διαδανεισμού στη ΒΥΠ ξεκίνησε να λειτουργεί

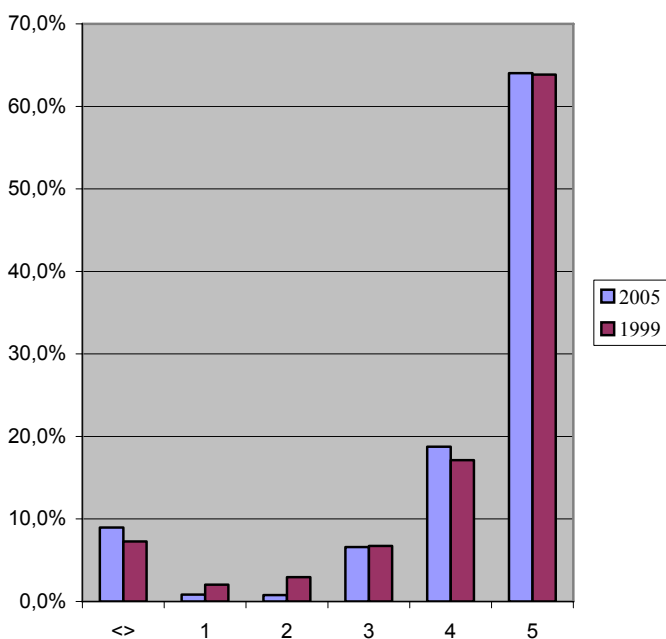

το 1989. Στο πέρασμα των χρόνων από τότε μέχρι σήμερα η υπηρεσία έχει εξελιχθεί και βελτιωθεί, έχοντας ως σημείο αναφοράς τη χρήση και την καλύτερη εξυπηρέτησή του. Άραγε, ποια ήταν η αντιμετώπιση της από τους χρήστες μέχρι σήμερα;

Σχήμα: 1 – Χρήση Επιτόπιων Υπηρεσιών

Σύμφωνα με έρευνες χρηστών που έγιναν το 1999 (Γεωργίου και Κορφιάτη 2000, 315-334) και το 2005, έχουν προκύψει τα ακόλουθα στοιχεία. Το 1999 ο Διαδανεισμός αποτελούσε μια δημοφιλή υπηρεσία για τα μέλη ΔΕΠ και τους μεταπτυχιακούς φοιτητές. Συγκεκριμένα, τα μέλη ΔΕΠ (σε ποσοστό 60%) και οι μεταπτυχιακοί φοιτητές (σε ποσοστό 43%) κατέτασσαν το Διαδανεισμό ως την 5η δημοφιλέστερη υπηρεσία, ενώ ακόμα και για τους φοιτητές ο Διαδανεισμός χρησιμοποιείτο σε ποσοστό 12% και αποτελούσε την 7η δημοφιλέστερη υπηρεσία σε σύνολο δεκατριών υπηρεσιών.

Αντίθετα το 2005 μειώνεται σχεδόν στο μισό το ποσοστό των χρηστών που χρησιμοποιούν το Διαδανεισμό και συνολικά κατατάσσεται στην 9η θέση σε σύνολο δεκατριών υπηρεσιών με ποσοστό χρήσης 10,08% έναντι 19,58% το 1999 (Σχήμα 1).

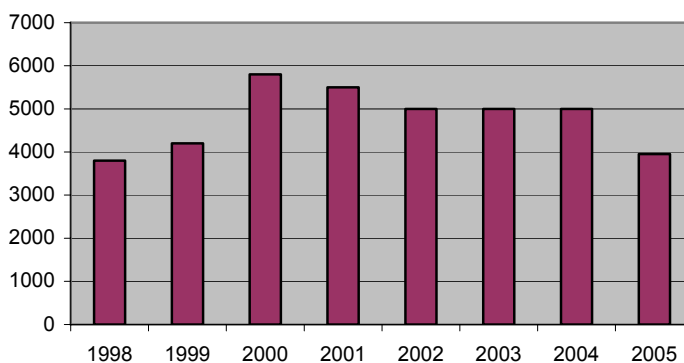

Σχήμα: 2 - Συχνότητα χρήσης υπηρεσίας διαδανεισμού

Σε παρόμοια επίπεδα κινούνται και τα ποσοστά που δείχνουν τη συχνότητα χρήσης του Διαδανεισμού. Ένα ποσοστό 64% χρησιμοποιούσε το 1999 και το 2005 πολύ συχνά την υπηρεσία ενώ λιγότερο συχνά τη χρησιμοποιούσε το 18,8% το 2005 και το 17,1% το 1999. Σπάνια χρησιμοποίησε το Διαδανεισμό το 0,8% το 2005 και το 2% το 1999. Ενώ ένα ποσοστό 9% το 2005 και 7,3% το 1999 κατατάσσεται στην κατηγορία «Δεν ξέρω / Δεν απαντώ» (Σχήμα 2).

Βλέποντας επίσης κανείς τα στατιστικά στοιχεία της υπηρεσίας Διαδανεισμού τα τελευταία χρόνια, εύκολα θα παρατηρήσει μία πτωτική τάση στο πλήθος των αιτήσεων που έχουν υποβληθεί. Το διάγραμμα αριστερά είναι αντιπροσωπευτικό (Σχήμα 3).

Η σημαντική μείωση που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια στη χρήση της υπηρεσίας Διαδανεισμού χρήζει ιδιαίτερης προσοχής. Κι αυτό γιατί οι

Σχήμα: 3 – Αιτήσεις διαδανεισμού ανά έτος

περισσότερες βελτιωτικές αλλαγές τα τελευταία χρόνια στην υπηρεσία Διαδανεισμού έχουν γίνει με γνώμονα το χρήστη και τις ανάγκες του. Οι τιμές για την προμήθεια άρθρων που χρεώνεται ο χρήστης είναι ιδιαίτερα χαμηλές σε σχέση με άλλες βιβλιοθήκες και έχει μειωθεί σημαντικά ο χρόνος παράδοσης του υλικού που έχει παραγγείλει ο χρήστης είτε μέσα στην ίδια μέρα είτε την επόμενη, όταν πρόκειται για επείγουσα παραγγελία. Γενικότερα, ο χρόνος απόκρισης έχει μειωθεί και ο χρήστης στις περισσότερες των περιπτώσεων μπορεί να παραλάβει το άρθρο του σε 3-4 μέρες από την ημέρα παραγγελίας. Μάλιστα, τη χρονιά που εκπονήθηκε η δεύτερη έρευνα, δηλαδή το 2005, είχε δημιουργηθεί και λειτουργούσε στη ΒΥΠ Σύστημα Διαχείρισης Παραγγελιών Βιβλιογραφίας (ILLIS - Interlibrary Loan Information System) με σκοπό την καλύτερη ενημέρωση του χρήστη. Οι αιτήσεις γίνονταν online, οπότε ο χρήστης δεν ήταν υποχρεωμένος να προσέλθει στη βιβλιοθήκη και να αφήσει την παραγγελία του. Είχε δημιουργηθεί στο όνομά του αποθεματικός λογαριασμός, στον οποίο έβλεπε τις συναλλαγές που είχαν γίνει και το υπόλοιπο ποσό που είχε μείνει στο λογαριασμό του. Μπορούσε ανά πάσα στιγμή να μπαίνει στο σύστημα με προσωπικό κωδικό πρόσβασης και να βλέπει σε τι κατάσταση είναι η παραγγελία του (π.χ. αν την παρέλαβε η υπηρεσία Διαδανεισμού, αν προωθήθηκε σε κάποια βιβλιοθήκη κ.α.). Με λίγα λόγια μπορούσε να βλέπει τα βήματα που πραγματοποιούσε το προσωπικό για να προμηθευτεί το άρθρο. Και το πιο σημαντικό είναι ότι το σύστημα έστελνε αυτόματα μήνυμα στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο του χρήστη, όταν η αίτησή του γινόταν αποδεκτή από το προσωπικό της υπηρεσίας, όταν το άρθρο εντοπιζόταν στη συλλογή των ηλεκτρονικών ή εντύπων περιοδικών ή στις συλλογές των τμηματικών βιβλιοθηκών, όταν είχε παραλάβει η υπηρεσία το άρθρο από τη βιβλιοθήκη-δότη οπότε και μπορούσε να περάσει ο χρήστης από τη βιβλιοθήκη και να πάρει το άρθρο και τέλος, όταν ήταν αρνητική (δηλαδή, δε βρέθηκε κάπου ή απορρίφθηκε λόγω λανθασμένων ή ελλιπών βιβλιογραφικών στοιχείων). Με ένα τέτοιο σύστημα στη διάθεση του χρήστη, δε δικαιολογείται η πτώση στο μισό της χρήσης του Διαδανεισμού από τους χρήστες το 2005 σε σχέση με το 1999 (βλέπε Σχήμα 1).

Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι ακόμα και ως προμηθευτής άρθρων σε άλλες βιβλιοθήκες, η ΒΥΠ σημείωσε μια αντίστοιχη πτώση. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του ΕΔΕΤΒ το 2002 εξυπηρέτησε 1.056 αιτήματα ενώ το 2005 μόλις 679. Πρόκειται για μία μείωση της τάξης του 35% περίπου. Μήπως τελικά το πρόβλημα δεν παρατηρείται μόνο στη ΒΥΠ αλλά έχουν επηρεαστεί και οι υπόλοιπες Ελληνικές Ακαδημαϊκές Βιβλιοθήκες;

4. Ηλεκτρονικά περιοδικά στη ΒΥΠ

Μετά τη δημιουργία της υπηρεσίας Διαδανεισμού, άλλο ένα ορόσημο για τη ιστορία της ΒΥΠ ήταν η αγορά της πρώτης συνδρομής σε ηλεκτρονικό περιοδικό, το Tetrahedron Letters του εκδοτικού οίκου Elsevier το 1997, μόλις 9 χρόνια πριν. Ανάλογα με την παγκόσμια τάση, μέσα σε αυτά τα 9 χρόνια η Βιβλιοθήκη & Υπηρεσία Πληροφόρησης (ΒΥΠ) του Πανεπιστημίου Πατρών αύξησε σταδιακά τις συνδρομές της σε ηλεκτρονικά περιοδικά φτάνοντας σήμερα τις 200. Παράλληλα η

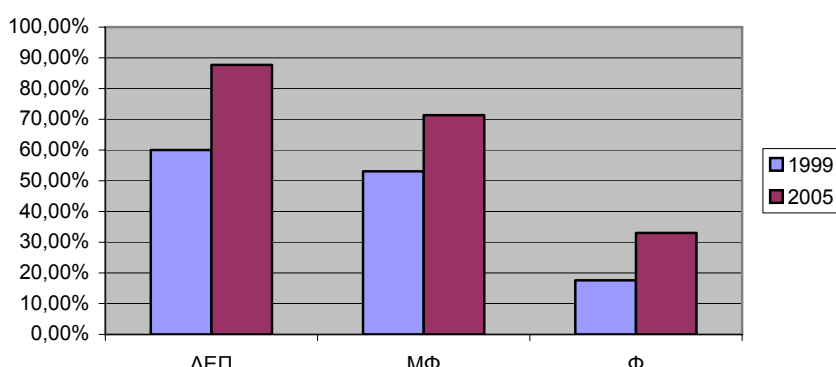
ίδρυση του Συνδέσμου Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (ΣΕΑΒ), Heal-Link το 1997, και οι συμφωνίες που υπογράφηκαν με πρώτη αυτή με τον εκδοτικό οίκο Elsevier το 1998, έδωσε στις Ακαδημαϊκές Βιβλιοθήκες μία τεράστια ώθηση στην αύξηση των ηλεκτρονικών συνδρομών των περιοδικών. Μιλώντας με αριθμούς, από τον πρώτο τίτλο του 1997, η ΒΥΠ συμμετέχοντας στη Heal-Link, ακολούθησε μία ανοδική πορεία στις συνδρομές των ηλεκτρονικών περιοδικών. Οι 130 τίτλοι του 1998 έφτασαν τους 2.850 το 1999, 7.500 το 2002 και περίπου 8.000 μέχρι και το 2005. Σήμερα οι ηλεκτρονικοί τίτλοι της ΒΥΠ φτάνουν τους 8.500 περίπου. Φυσικά στους περισσότερους από αυτούς τους τίτλους δεν υπήρχε ποτέ έντυπη συνδρομή. Έτσι το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών των τίτλων δεν ήταν διαθέσιμο στους χρήστες της ΒΥΠ παρά μόνο μέσω της υπηρεσίας Διαδανεισμού.

Οι περισσότεροι από αυτούς τους τίτλους αποτελούν υποχρεωτικές συνδρομές που προκύπτουν από τις Μεγάλες Συμφωνίες ή τίτλοι που ευρετηριάζονται σε συνδρομητικές βάσεις δεδομένων. Στην αρχή υπήρχε κάποιος σκεπτικισμός ανάμεσα στα μέλη της Heal-Link και αμφισβήτηση για τις «αναγκαστικές» αυτές συνδρομές, αλλά έγιναν τελικά δεκτές στα πλαίσια της ολοένα αυξανόμενης πρόσβασης. Αυτός ο σκεπτικισμός δείχνει να έχει μία βάση, όπως φαίνεται από τα στατιστικά στοιχεία εκδοτών, όπως π.χ. του Elsevier, όπου υπάρχουν τίτλοι με μεγάλη χρήση και πολλοί με ελάχιστη, ή ακόμα και μηδενική. Η δικαιολογία που δίνεται από τους εκδότες για να αιτιολογήσουν την αξία των Μεγάλων Συμφωνιών είναι η πιθανή εξοικονόμηση στο κόστος της υπηρεσίας Διαδανεισμού. Όπως όμως αναφέρεται, είναι απλοϊκό να υπολογίζει κανείς την εξοικονόμηση αυτή με βάση τα άρθρα που χρησιμοποιήθηκαν από περιοδικά που δεν ήταν προσβάσιμα πριν. Γιατί είναι πολύ πιθανό όλα αυτά τα άρθρα να μην είχαν ζητηθεί ποτέ αν δεν ήταν σε ηλεκτρονική μορφή (Kidd 2003).

4.1. Χρήση των ηλεκτρονικών περιοδικών στη ΒΥΠ

Κάνοντας μία ανασκόπηση στις έρευνες που είχαν διενεργηθεί από τη ΒΥΠ κατά τα έτη 1999 και 2005 μπορούμε να βγάλουμε κάποια ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Το 1999, όπως φαίνεται και από το παρακάτω διάγραμμα, γνώση της υπηρεσίας των ηλεκτρονικών περιοδικών είχε μόνο το 25,56% του δείγματος. Αναλύοντας αυτό το ποσοστό σύμφωνα με την ιδιότητα των χρηστών, βλέπουμε ότι γνώση της υπηρεσίας είχε το 17% των

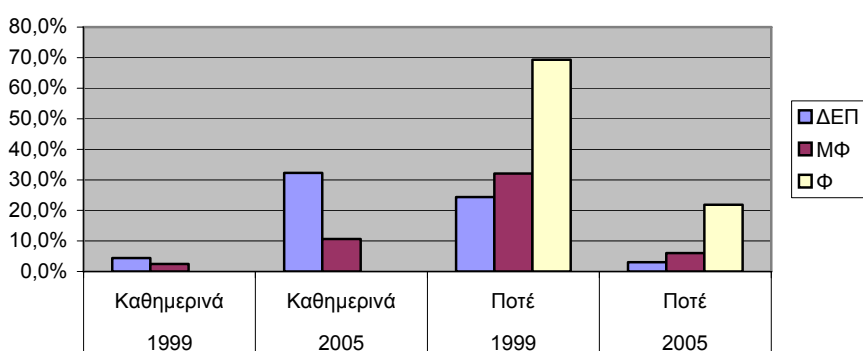

Σχήμα: 4 – Γνώση ηλεκτρονικών περιοδικών ανά ειδικότητα

φοιτητών, το 53% των μεταπτυχιακών και το 60% των μελών ΔΕΠ. Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε στο 38,87% το 2005 και αναλύεται στο 33% των φοιτητών, 71% των μεταπτυχιακών και 88% των

μελών ΔΕΠ (Σχήμα 5). Βλέπουμε δηλαδή ότι οι ομάδες χρηστών που πραγματικά χρειάζονται τα ηλεκτρονικά περιοδικά γνωρίζουν και την ύπαρξή τους σε πολύ υψηλά ποσοστά.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης το γράφημα που αφορά στη χρήση των ηλεκτρονικών περιοδικών από τα μέλη του Πανεπιστημίου Πατρών. Και εδώ τα συμπεράσματα είναι ξεκάθαρα. Το 4,4% των μελών ΔΕΠ που χρησιμοποιούσαν καθημερινά την υπηρεσία το 1999 αυξήθηκε σε 32,3% για το 2005. Αντίστοιχη αύξηση είχε το ίδιο ποσοστό για τους Μεταπτυχιακούς Φοιτητές. Στην περίπτωση των φοιτητών παρατηρείται μείωση του ποσοστού χρήσης που δεν είχαν χρησιμοποιήσει ποτέ την υπηρεσία αυτή το 2005 σε σχέση με το 1999, έχουν όμως μηδενικά ποσοστά στην καθημερινή χρήση και στα δύο έτη (Σχήμα 5).

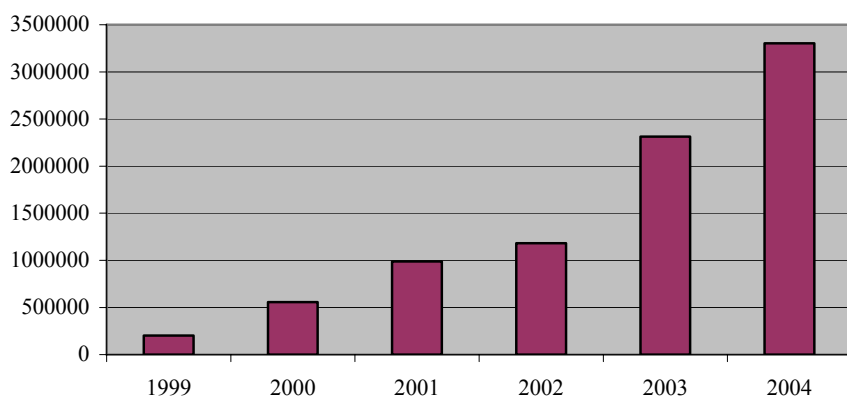

Αυτή η αύξηση της χρήσης των ηλεκτρονικών περιοδικών φαίνεται ξεκάθαρα και στα στατιστικά στοιχεία που μας έδωσε η Heal-Link. Στο παρακάτω γράφημα φαίνεται η μεγάλη αύξηση του αριθμού των άρθρων που προσπελάστηκαν από τα Πανεπιστήμια – μέλη του

Σχήμα: 5 – Χρήση ηλεκτρονικών περιοδικών

Συνδέσμου Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών από το 1999 μέχρι και το 2004 (Σχήμα 6). Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία, «εάν οι ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες θα έπρεπε να προμηθευτούν τα άρθρα αυτά από κάποια υπηρεσία Διαδανεισμού, π.χ. Βρετανική Βιβλιοθήκη (κόστος 12,5 € / άρθρο) το συνολικό κόστος για τα έτη 2001-2004 θα διαμορφωνόταν στα 106.847.112,50 €» (Τζεδάκη κ.α. 2005, 205-213).

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι η χρήση των ηλεκτρονικών υπηρεσιών αρχίζει να γίνεται συνείδηση στους ερευνητές. Έρευνες έχουν δείξει ότι οι χρήστες τείνουν να προτιμούν και να χρησιμοποιούν αυτό που είναι διαθέσιμο. Και διαθέσιμο στην περίπτωση τους σημαίνει άμεσα διαθέσιμο (Diedrichs 2001). Επίσης, υπάρχει μία τάση στους χρήστες να νομίζουν ότι «αν δεν υπάρχει ηλεκτρονικά, δεν υπάρχει καθόλου» (Yasar και Yurdagul 2006). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, οι χρήστες φτάνουν ακόμα και σε σημείο να αλλάζουν το θέμα που πραγματεύονται όταν οι αρχικές αναζητήσεις δεν επιστρέφουν

Σχήμα: 6 – Αριθμός Άρθρων

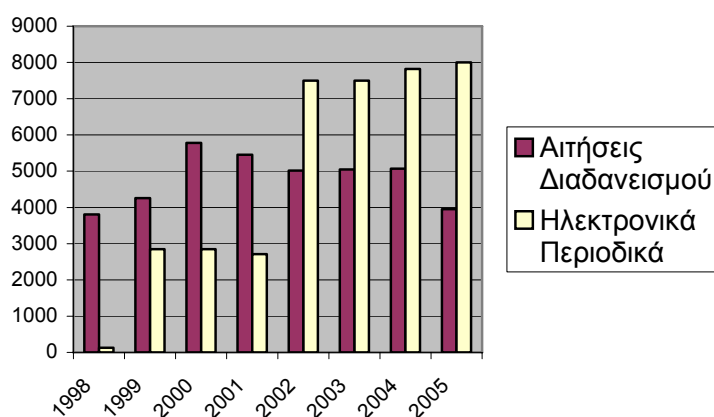
Βιβλιοθήκη & Υπηρεσία Πληροφόρησης, Πανεπιστήμιο Πατρών, 1-3 Νοεμβρίου 2005

ικανοποιητικό αριθμό άρθρων (Egan 2005). Φαίνεται δηλαδή μία τεράστια αλλαγή στη στάση των χρηστών απέναντι στον τρόπο ανάκτησης και διαχείρισης της πληροφορίας. Αυτήν τη στάση, οφείλει μία ακαδημαϊκή βιβλιοθήκη να μελετήσει και να ενσωματώσει στον τρόπο λειτουργίας των υπηρεσιών της.

5. Συμπεράσματα

Παρατηρώντας κανείς το διάγραμμα φαίνεται ξεκάθαρα ότι όσο αυξανόταν η πρόσβαση σε ηλεκτρονικά περιοδικά, τόσο μειωνόταν ο αριθμός των αιτήσεων που δεχόταν η υπηρεσία Διαδανεισμού κάθε χρόνο (Σχήμα 7). Μπορεί όμως μόνο αυτό το γεγονός να μας οδηγήσει σε ένα ασφαλές συμπέρασμα για την επίδραση των ηλεκτρονικών περιοδικών στην υπηρεσία Διαδανεισμού;

Τελικά μπορούμε να μιλάμε για επίδραση των ηλεκτρονικών περιοδικών στην υπηρεσία Διαδανεισμού; Και αν ναι, αυτή η επίδραση μπορεί να αξιολογηθεί ως θετική ή αρνητική; Κανένας μέχρι τώρα δεν μπορεί να δώσει μία σαφή απάντηση. Το μόνο πράγμα για το οποίο μπορούμε να είμαστε σίγουροι είναι ότι η πρόσβαση στα ηλεκτρονικά περιοδικά έχει αλλάξει τον τρόπο λειτουργίας των παραδοσιακών βιβλιοθηκών. Για να εξαχθούν όμως σωστά συμπεράσματα πρέπει στην περίπτωση της ΒΥΠ να αναλογιστούμε ότι:

Σχήμα: 7 – Ηλεκτρονικά Περιοδικά vs Διαδανεισμός

η υπηρεσία Διαδανεισμού από το 1999 μέχρι το 2005 βελτιώθηκε σημαντικά όσον αφορά την ποιότητα παροχής υπηρεσιών

- στο Πανεπιστήμιο Πατρών παρατηρήθηκε μία αύξηση στον αριθμό των μελών ΔΕΠ και των φοιτητών
- η ΒΥΠ αύξησε τις συνδρομές της σε βάσεις δεδομένων, στις οποίες είχαν πρόσβαση οι χρήστες και από τις οποίες μπορούσαν να εντοπίζουν μεγαλύτερο αριθμό παραπομπών

Αυτά τα στοιχεία σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η μείωση στον αριθμό των αιτημάτων Διαδανεισμού συνέπεσε με την πρόσβαση σε μεγαλύτερο αριθμό ηλεκτρονικών περιοδικών, μας οδηγούν αναπόφευκτα στο να εντάξουμε τη ΒΥΠ στις βιβλιοθήκες που ο αντίκτυπος από τη χρήση των ηλεκτρονικών περιοδικών ήταν αρνητικός για την υπηρεσία Διαδανεισμού, τουλάχιστον με βάση τα σημερινά στοιχεία. Εξίσου σημαντικός παράγοντας είναι και η εμφάνιση των περιοδικών

ανοικτής πρόσβασης (open access journals) και των ακαδημαϊκών αποθετηρίων (institutional repositories) στα πλαίσια της Κίνησης Ανοικτής Πρόσβασης (Open Access Movement) παγκοσμίως για ελεύθερη και μεγαλύτερη πρόσβαση σε πληροφορία. Αρκετοί ερευνητές ισχυρίζονται ότι δε θα υπάρξει λόγος ύπαρξης του Διαδανεισμού εκτός κι αν περιοριστεί σε βιβλία και γενικότερα επιστρέψιμο υλικό (Jackson 2004).

Στο μέλλον η υπηρεσία Διαδανεισμού, για να μπορέσει να παραμείνει βιώσιμη και λειτουργική, θα πρέπει να αναδιοργανωθεί. Οι χρήστες επιθυμούν να παραλαμβάνουν ηλεκτρονικά το υλικό που έχουν παραγγείλει χωρίς να χρειάζεται η φυσική τους παρουσία στη βιβλιοθήκη και να μην επιβαρύνονται καθόλου. Ενώ, όμως, οι τεχνολογικές εξελίξεις υποστηρίζουν τη δυνατότητα ηλεκτρονικής αποστολής και παραλαβής άρθρων, οι νέες νομοθετικές ρυθμίσεις επιβάλλουν λογική χρήση του «ηλεκτρονικού» Διαδανεισμού. Σύμφωνα με την ερμηνεία της Οδηγίας 2001/29/EC της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε κάποιες χώρες, η χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας στο Διαδανεισμό, όπως η χρήση του ArieI, απαγορεύεται. Ίσως η λύση να είναι η υπογραφή συλλογικών αδειών χρήσης που θα επιτρέπουν ελεύθερα τη συνεργασία μεταξύ βιβλιοθηκών που ανήκουν σε κάποιο κοινοπραξιακό σχήμα. Στα πλαίσια αυτής της συνεργασίας είναι πιθανή και η περαιτέρω μείωση των τιμών ή ακόμα και η απουσία χρέωσης.

Παρ' όλ' αυτά και παρά το γεγονός ότι πολλές έρευνες έχουν φτάσει σε σημείο να αναφέρονται σε ανασφάλεια εργασίας λόγω συρρίκνωσης της υπηρεσίας Διαδανεισμού ή ενσωμάτωσής του σε κάποια άλλη υπηρεσία (Line 2002, Robertson 2003) δεν πρέπει να φτάνουμε σε τόσο γρήγορα συμπεράσματα. Πρέπει όμως να είμαστε προετοιμασμένοι για την σωστή προσαρμογή της υπηρεσίας Διαδανεισμού στα σημερινά δεδομένα. Η εξέλιξη των υπηρεσιών Διαδανεισμού σε ολοκληρωμένα πληροφοριακά συστήματα διαχείρισης αιτημάτων που θα αναλαμβάνουν τη διεκπεραίωσή τους τόσο σε επίπεδο αναζήτησης μέσω συνεργασίας με βάσεις δεδομένων, όσο και σε επίπεδο παραγγελίας και παράδοσης στον τελικό χρήστη δε φαντάζει τόσο μακριά. Η εφαρμογή των πρωτοκόλλων ISO 10160/61 και NCIP (NISO 2002) θα αναβαθμίσουν τη λειτουργία της υπηρεσίας Διαδανεισμού που θα γίνεται πλέον σε Peer-to-Peer περιβάλλοντα με εξελιγμένες λειτουργίες που θα περιλαμβάνουν έλεγχο στατιστικών, έλεγχο περιορισμών πνευματικών δικαιωμάτων, προετοιμασία αναφορών, δυνατότητα των χρηστών να ελέγχουν τις παραγγελίες τους κ.α. Έτσι για μία ακόμα φορά, οι Ελληνικές Ακαδημαϊκές Βιβλιοθήκες καλούνται να συμβαδίσουν με τις απαιτήσεις των καιρών και να προσαρμοστούν στις μελλοντικές εξελίξεις.

Βιβλιογραφία

- Brown, D. 2003. Is this the end of the "article economy"? A strategic review of document delivery. *Interlending & Document Supply* 31, (4): 253-263.
- Case, M. 2004. *A snapshot in time: ARL libraries and electronic journal resources*. ARL Report Number 235. <http://www.arl.org/newsltr/235/snapshot.html> (πρόσβαση στις 31 Ιουλίου 2006).

- Diedrichs, C.P. 2001. E-Journals: the OhioLINK experience. *Library Collections, Acquisitions and Technical Services* 25, (2): 191-210.
- Echeverria, M. και P. Barredo 2005. Online journals: their impact on document delivery. *Interlending & Document Supply* 33, (3): 145-149.
- Egan, N. 2005. The impact of Electronic full-text resources on Interlibrary Loan: A ten-year study at John Jay College of Criminal Justice. *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery and Electronic Reserve* 15, (3): 23-41.
- Goodier, R. και E. Dean 2004. Changing patterns in interlibrary loan and document supply. *Interlending & Document Supply* 32, (4): 206-214.
- IFLA 2003. *Model national interlibrary loan code*. <http://www.ifla.org/VI/2/p3/model.htm> (πρόσβαση στις 31 Ιουλίου 2006).
- Jackson, M.E. 2004a. The future of interlending. *Interlending & Document Supply* 32, (2): 88-93.
- Jackson, M.E. 2004b. Will electronic journals eliminate the need for ILL? *Interlending & Document Supply* 32, (3): 192-193.
- Jose, B.S., και A.R. Pacios 2005. The impact of consortia purchasing of periodical publications on the document supply service. *Interlending & Document Supply* 33, (4): 189-195.
- Keller, A. 2001. Future development of electronic journals: a Delphi survey. *The Electronic Library* 19, (6): 383-396.
- Kidd, T. 2003. Does electronic journal access affect document delivery requests? Some data from Glasgow University library. *Interlending & Document Supply* 31, (4): 264-369.
- Line, M.B., E.M. Guerrero, M.E. Jackson, M. Niels, H. Sene και L. Waaijers 2002. The future of interlibrary loan and document supply: views and comments. *Interlending & Document Supply* 30, (2): 60-65.
- (NISO) National Information Standards Organization 2002. Circulation interchange : ANSI/NISO Z39.83-2002, an American national standard. Bethesda, Maryland: NISO Press <http://www.niso.org/standards/resources/z3983pt1rev1.pdf> (πρόσβαση στις 10 Ιουλίου 2006).
- Robertson, V. 2003. The impact of electronic journals on academic libraries: the changing relationship between journals, acquisitions and inter-library loans department roles and functions. *Interlending & Document Supply* 31, (3): 174-179.
- Solar, D. 1999. Electronic full-text articles as a substitute for traditional interlibrary borrowing. Master Thesis, School of Information and Library Science of the University of North Carolina at Chapel Hill.
- Spina, B. και B. Orru 2004. Accesso agli e-journals: impatto sui servizi di document delivery. Εργασία στο La biblioteca digitale: statistiche d' uso. Studi ed esperienze a confronto. Bibliocom 2004, Rome, Italy, <http://eprints.rclis.org/archive/00002715/> (πρόσβαση στις 31 Ιουλίου 2006).

- Wiley, L. και T.E. Chrzastowski 2005. The impact of electronic journals on interlibrary lending: a longitudinal study of statewide interlibrary loan article sharing in Illinois. *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services* 29, (4): 364-381.
- Yaşar, T. και Ü. Yurdagül 2006. The impact of electronic journals on document delivery services. Εργασία στο ELPUB2006 - Digital Spectrum: Integrating Technology and Culture - Proceedings of the 10th International Conference on Electronic Publishing, Bansko, Bulgaria, 14-16 June 2006, http://elpub.scix.net/cgi-bin/works/Show?236_elpub2006 (πρόσβαση στις 31 Ιουλίου 2006).
- Γεωργίου, Π. και Μ. Κορφιάτη 2000. Αξιολόγηση υπηρεσιών: έρευνα χρηστών της Βιβλιοθήκης & Υπηρεσίας Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου Πατρών 1999. Εργασία στο 8ο Συνέδριο Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών: η Ακαδημαϊκή Βιβλιοθήκη ως Εκπαιδευτική και Ερευνητική Μονάδα στην 3η χιλιετία, Ρόδος, 315-334. Μυτιλήνη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Αιγαίου.
- Τζεδάκη, Σ., Κ. Δέρβου, Μ. Κορφιάτη και Ά. Φράγκου-Μπάτσιου 2000. Οι περιοδικές εκδόσεις και η αναγκαιότητα της συνεργασίας. Εργασία στο 8ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών: η Ακαδημαϊκή Βιβλιοθήκη ως Εκπαιδευτική και Ερευνητική Μονάδα στην 3η χιλιετία, Ρόδος, 205-213, Μυτιλήνη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Αιγαίου.
- Τζεδάκη, Σ., Κ. Δέρβου, Ά. Φράγκου-Μπάτσιου, Κ. Συνέλλη και Μ. Κακούρη 2005. Κοινοπραξία Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών - Επιτροπή Υλοποίησης για τα περιοδικά. Στοιχεία χρήσης. Εργασία στο 14ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών: Διαχείριση της Γνώσης: Ο Παγκόσμιος Ιστός και οι Μονάδες Πληροφόρησης, ΤΕΙ Αθήνας.